

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

NATIONAL-PATRIOTIC AND MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION: LEGAL ASPECTS

Шопіна І.М., д.ю.н., професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Мета статті – визначити особливості правового забезпечення національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз сутності національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання свідчить, що їх результати слід розуміти значно ширше, ніж поліпшення діяльності одного окремо взятого закладу освіти – вони впливають на соціальні процеси, що відбуваються в державі і суспільстві, сприяють якісним змінам у всіх сферах суспільних відносин, зокрема, у сфері національної безпеки і оборони. При цьому валідність та надійність отриманих даних потребують визначення не тимчасових ефектів, які можуть не справити жодного впливу на особистість, а стійких утворень в мотиваційно-ціннісній структурі особистості. З огляду на це критерії ефективності заходів з військово-патріотичного і національно-патріотичного виховання мають оцінюватися за допомогою лонгitudinalних досліджень, метою яких є відстеження певних настроїв у суспільстві та динаміки відношення до певних об'єктів.

Національно-патріотичне і військово-патріотичне виховання виступають нині передумовою формування особистості соціально відповідального громадянина (громадянки), які усвідомлюють свою роль у забезпеченні відсічі російській збройній агресії і готові виконувати військовий обов'язок. Процес виховання характеризується тривалістю, багатоконпонентністю і багатосуб'єктністю, отже, його результати можуть бути досягнуто та оцінено через певний проміжок часу. Це вимагає створення критеріїв, за допомогою яких можна виміряти ефективність застосованих форм і методів роботи.

Констатовано наявність певних рудиментів у системі національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні, які уявляють перш за все наслідки багатолітньої ідеологічної роботи держави-агресора, спрямованої на формування спільного понятійного, методичного та атрибутивного педагогічного простору. Це вимагає ревізії існуючих форм та методів виховної роботи з метою дерадянїзації та позбавлення від імперських російських наративів.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, виховний процес, виховні впливи, оборонна свідомість, правове забезпечення.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of legal support for national-patriotic and military-patriotic education in Ukraine under the legal regime of martial law.

The article analyzes the essence of national-patriotic and military-patriotic education and determines that their results should be understood much broader than improving the activities of a single education institution – they have an impact on social processes taking place in the State and society, and contribute to qualitative changes in all areas of social relations, in particular, in the field of national security and defense. At the same time, the validity and reliability of the data obtained require determining not temporary effects that may not have any impact on the individual, but stable formations in the motivational and value structure of the individual. In view of this, the criteria for the effectiveness of military-patriotic and national-patriotic education should be assessed through longitudinal studies aimed at tracking certain attitudes in society and the dynamics of attitudes toward certain objects.

The arguments are presented that national-patriotic and military-patriotic education are now a prerequisite for the formation of a socially responsible citizen (citizen) who is aware of his/her role in repelling Russian armed aggression and is ready to perform military duty. The process of education is characterized by duration, multi-component and multi-subjectivity, so its results can be achieved and evaluated after a certain period of time. This requires the creation of criteria that can be used to measure the effectiveness of the forms and methods of work used.

The article determines that the existence of certain rudiments in the system of national-patriotic and military-patriotic education in Ukraine is the result of many years of ideological work of the aggressor state aimed at forming a common conceptual, methodological and attributive pedagogical space. This requires a revision of the existing forms and methods of educational work in order to de-Sovietize and get rid of imperial Russian narratives.

Key words: national-patriotic education, military-patriotic education, educational process, educational influences, defense consciousness, legal support.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення ефективної відсічі повномасштабній російській збройній агресії обумовлює потребу у зміцненні боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань. У свою чергу, це ставить на порядок денний питання про удосконалення системи підготовки до військової служби, важливими елементами якої виступають національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання. Як свідчать недоліки у проведенні мобілізаційної політики, протягом десятиліть ці питання не були предметом уваги з боку держави, наслідками чого стали відсутність у багатьох громадян усвідомлення своєї відповідальності за захист України, ухилення від військового обліку та військової служби. За даними Міністерства оборони України, з початку повномасштабного вторгнення до вересня 2024 року територіальні центри комплектування та соціальної підтримки склали понад 180 тис. протоколів про адміністративні правопорушення щодо порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку, порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, зіпсуття військово-облікових документів чи втрату їх з необереж-

ності та подали більш як 400 тис. повідомлень щодо розшуку осіб, які ухиляються від проходження військової служби [1]. За даними, оприлюдненими Міністром внутрішніх справ України, 10–30 осіб щоденно намагаються незаконно перетнути державний кордон України [2]. Гучні затримання керівництва медико-соціальних експертних комісій та військово-лікарських комісій, різке зростання відсотка осіб з інвалідністю (нині їх кількість в Україні складає 3 млн. осіб [3]), при цьому більшість з них не брали участі у бойових діях) свідчать про існування численних прорахунків держави у сфері патріотичного виховання. Вказане обумовлює доцільність дослідження правових аспектів національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні.

Мета статті – визначити особливості правового забезпечення національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Проблеми національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання традиційно привертють увагу фахівців галузі педагогічних, політичних та юридичних наук, які мають

певні здобутки у досліджуваній сфері. Так, Т. Скирда визначає, що у сучасних складних умовах військово-патріотичне виховання зростаючого покоління є основоположним чинником, який визначає майбутнє суспільства й держави в усіх аспектах: гуманітарному, ідеологічному, ціннісному, політичному, соціальному, безпековому, економічному. Водночас авторка зауважує, що законодавчо-нормативна база вимагає вдосконалення: низка документів потребує нового осмислення відповідно до реалій часу. Так, важливо узгодити терміни й поняття, основні цілі та завдання військово-патріотичного виховання, способи їхньої реалізації, уникнути неоднозначності й суперечливості тлумачень, унести оновлення, оскільки створення й реформування законодавчо-нормативної бази військово-патріотичного виховання закладає основи для функціонування й розвитку всього суспільства в період глобальних трансформацій [4]. Українська держава має достатньо ефективне законодавство в сфері забезпечення належного рівня забезпечення національно-патріотичного виховання громадян України, що дуже важливо для зміцнення її обороноздатності. Формування та закріплення в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів та національних цінностей України є однією з ключових завдань законодавства в цій галузі. Важливо розуміти значення цих аспектів для становлення держави, а також для збереження національної та громадянської ідентичності. Однією з головних цілей є формування оборонної свідомості та громадянської стійкості серед населення [5]. В. Нагорна обстоює позицію, відповідно до якої є доцільним закріплення поняття «національно-патріотичне виховання» як складової правового статусу громадянина України в Конституції України, визначення нормативного поняття в законодавчих актах [6]. Як можна побачити з аналізу наведених наукових позицій, однак наявність в оцінці ефективності правового регулювання та самої системи військово-патріотичного та національно-патріотичного виховання поки відсутня, позиції вчених містять досить широкий діапазон оцінок актуального стану розвитку досліджуваних явищ. У поєднанні з проблемами практики, які сприяли недостатній успішності заходів мобілізації, вказане свідчить про необхідність здійснення подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Формування особистості соціально відповідального громадянина, якій усвідомлює і свої права та свободи, і свої обов'язки перед суспільством, потребує активної цілеспрямованої роботи багатьох суб'єктів, цілі та завдання яких для досягнення запланованого результату мають бути узгодженими. Таке узгодження відбувається на рівні правового регулювання, яке дозволяє досягти як єдиного розуміння термінів та понять у певній сфері суспільних відносин, так і виробити спільну позицію стосовно запланованих заходів та критеріїв їх оцінювання. Розвиток правового забезпечення виховних процесів має довгу історію і може слугувати темою для окремих наукових досліджень. Однак, враховуючи мету нашого дослідження, ми вважаємо за доцільне зупинитися на розгляді сучасного етапу правового регулювання національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання.

13 грудня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації вказаної політики як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [7]. Вказаний правовий акт містить два визначення базових

понять у досліджуваній сфері. Національно-патріотичне виховання розуміється у Законі як наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Військово-патріотичне виховання тлумачиться як наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони [7].

Підтримуючи в цілому означені цілі, зауважимо, що їх досягнення потребує консолідованої діяльності суб'єктів, які здійснюють виховні заходи, і, головне – продуманого підходу до їх проведення, який включає відстеження та оцінювання ефекту кожного з них. Як свідчить Звіт про стан виконання операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, підготовлений Міністерством освіти і науки України, у кількісному відношенні ситуація у сфері національно-патріотичного виховання більш ніж позитивна. За звітний період було проведено тисячі заходів, до участі в яких було залучено здобувачів освіти. Так, лише у Дня захисників і захисниць України було проведено: уроки мужності «Герої рідного краю»; виховні години, години спілкування, бесіди з тем: «Завжди на варті Батьківщини», «Вони захищають рідний край», «Рідний край, де ми живемо, Україною зовемо!», «Біль душі і пам'ять серця», «Козацтво – слава України», «Козацька держава – наша гордість і слава», «Слава героям України!», «У нас правічна суть – козацька», «Слава незламним захисникам!», «Шляхами козацької слави», «Україна – славний край козацький», «Патріоти України», «Тримайся, моя рідна Україно, борися, любя, за життя своє!», «Життя – Україні, честь – собі!», «Героями не народжуються!», «Сьогодні славить Україна своїх синів-захисників», «Бути гідним Україну захищати»; виставки учнівських малюнків: «Козацькому роду нема переводу», «Твоя слава не поляже, а про себе нам розкаже», «Шануймо Україну та її синів!», «Славимо Україну, де народились ти і я!»; виставки світлин, присвячені пам'яті бійців, які загинули під час боротьби за територіальну цілісність і незалежність України: «Герої не вмирають», «Нам Україна вище над усе!», «Усім серцем своїм Україну любіть!»; патріотичні ігри з тем: «Загадки про козаків», «Козачата: сильні, дужі, витривалі», спортивні змагання з видів спорту, присвячені воїнам, які загинули під час боротьби з російськими окупантами; віртуальні екскурсії з тем: «Історична подорож у часі. Славні імена України», патріотичні флешмоби «День захисників і захисниць України»; акції «Стрічка Перемоги» з плетіння маскувальних сіток; майстер-клас «Квітка пам'яті» [8].

Зупинимось на сутності та змісті наведених заходів детальніше. Уроки мужності уявляють собою розроблену у рамках радянської педагогіки форму патріотичного виховання, метою якої було формування у дітей та юнацтва відданості ідеалам комуністичної партії, їх готовності боротися до останньої краплі крові за ідеали соціалізму-комунізму, при цьому в якості противника у такій боротьбі розумілися теперішні союзники України – країни НАТО. Уроки мужності були взяті на озброєння у сучасній російській пропагандистській роботі, і вже кілька десятиліть є обов'язковими у російських закладах середньої освіти. У теперішній час на тимчасово окупованих територіях України постійно проходять уроки мужності

за участі учасників так званої СВО. Метою таких заходів є реідеологізація українських дітей та юнацтва в контексті кремлівської доктрини.

Використання вказаної форми патріотичного виховання в українських школах уявляє, на наш погляд, певну небезпеку з точки зору спільності не тільки назви, а й загальних методичних підходів до проведення уроків мужності. Зустрічаються і прямі запозичення з російської пропагандистської практики: так, тема уроку мужності «Про тих, хто йшов дорогами війни» уявляє собою український переклад рядка із вірша російської пропутінської поетеси-пропагандистки В. Орлової. Тема уроку «Завжди на стражі Батьківщини» – назва газети Західного військового округу держави-агресора. У радянській та російській пропагандистській роботі нам вдалося знайти й інші збіги з українською практикою патріотичного виховання. Зрозуміло, що зміст наративів при цьому має відмінності. Разом з тим, слід згадати, що запозичення форми часто тягне за собою й запозичення змісту, оскільки ці категорії пов'язані між собою нерозривними зв'язками. Як справедливо вказує з цього приводу У. Хамар, відношення відповідності між змістом і формою є стійким, повторюваним, необхідним, об'єктивним відношенням, при цьому таке відношення, такий зв'язок треба кваліфікувати як закон [9, с. 175]. Отже, українська практика національно-патріотичного виховання потребує очищення від радянських рудиментів, взятих на озброєння у російській ідеологічній роботі.

Аналіз змісту проведених в масштабах всієї України заходів, присвячених Дню захисників і захисниць України, свідчить, що 5 з 17 тем бесід (або 29%) з нагоди вказаного свята пов'язані з тематикою козацтва. Сучасна роль козацтва є дещо неоднозначною: деякі з членів 800 козацьких організацій, що функціонують у сучасній Україні, ведуть боротьбу з державою-агресором у складі сил оборони, інші – побудували тісні зв'язки з духовенством Української православної церкви (у єдності з Московським патріархатом), культові споруди та майно якої вони охороняли багато років. У наукових джерелах неодноразово висловлювалися застереження щодо деяких сучасних козацьких інституцій. Так, на вебсайті міжнародної громадської організації «Вірне козацтво», керівник якої до 2015 року входив до складу Координаційної ради з питань розвитку козацтва в Україні (консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України), розміщувалися публікації з наступними назвами: «Чи може православний підтримувати АТО? Сім причин для укропу встромити штик в землю», «Патріарх Кирило знову прав», «Руський мір – це все, що опирається злу», в яких використовувалася термінологія на кшталт: «криваві скачки майдану», «розв'язана незаконною київською владою війна» тощо [10]. Безумовно, ми не ототожнюємо сучасне неокозацтво з героями Запорізької Січі, але слід пам'ятати, що сприйняті особистістю у дитячому віці позитивні конотації козацької тематики можуть залишитися з нею на все життя, сприяючи тим самим довірі до цього суспільного інституту в його сучасній іпостасі. Знову-таки, підтримка російського козацтва є частиною ідеологічної роботи держави-агресора, про що свідчать результати дослідження «Парамілітарні утворення рф. Організації козаків», яке

провели Східна правозахисна група та Інститут стратегічних досліджень та безпеки [11].

На нашу думку, практика беззастережного використання козацької теми в роботі з національно-патріотичного виховання має бути скоригована з урахуванням військових здобутків тих представників козацької спільноти, які брали участь у відсічі повномасштабній російській агресії. Саме на їх прикладі дітям та юнацтву доцільно пояснювати зв'язок між минулим і сучасним в історії українського народу, уникаючи руйнівного впливу так званої шароварщини як культурного антитренду, який також був створений російськими ідеологами для знецінення українських визвольних змагань. Слід погодитися з думкою про те, що «шароварщина» є основним прикладом впливу деінформаційної культурної медійної кампанії, одним із методів русифікації та знищення української культури, який працює ще з часів СРСР [12].

Також хотілося б зупинити увагу на критеріях ефективності заходів з військово-патріотичного і національно-патріотичного виховання. Аналіз наукових праць в галузі педагогіки свідчить, що як критерії якісно проведеної виховної роботи часто обираються оптимальне функціонування самої школи та організація шкільного життя (див., наприклад, [13]). Аналіз сутності національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання свідчить, що їх результати слід розуміти значно ширше, ніж поліпшення діяльності одного окремо взятого закладу середньої освіти – вони впливають на соціальні процеси, що відбуваються в державі і суспільстві, сприяють якісним змінам у всіх сферах суспільних відносин, зокрема, у сфері національної безпеки і оборони. При цьому валідність та надійність отриманих даних потребують визначення не тимчасових ефектів, які можуть не справити жодного впливу на людину, а стійких утворень в мотиваційно-ціннісній структурі особистості. З огляду на це критерії ефективності заходів з військово-патріотичного і національно-патріотичного виховання мають оцінюватися за допомогою лонгітюдних досліджень, метою яких є відстеження певних настроїв у суспільстві та динаміки відношення до певних об'єктів.

Висновки та пропозиції. Національно-патріотичне і військово-патріотичне виховання виступають нині передумовою формування особистості соціально відповідального громадянина (громадянки), які усвідомлюють свою роль у забезпеченні відсічі російській збройній агресії і готові виконувати військовий обов'язок.

Процес виховання характеризується тривалістю, багатокomпонентністю і багатосуб'єктністю, отже, його результати можуть бути досягнуто та оцінено через певний проміжок часу. Це вимагає створення критеріїв, за допомогою яких можна виміряти ефективність застосованих форм і методів роботи.

Слід констатувати наявність певних рудиментів у системі національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання в Україні, які уявляють перш за все наслідки багатолітньої ідеологічної роботи держави-агресора, спрямованої на формування спільного понятійного, методичного та атрибутного педагогічного простору. Це вимагає ревізії існуючих форм та методів виховної роботи з метою дерадянізації та позбавлення від імперських російських наративів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драбкіна Є. З початку повномасштабного вторгнення ТЦК склали понад 180 тис. адмінпротоколів на порушників військового обліку. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/tck-ogolosilo-u-rozshuk-abo-sklalo-protokol-skilli-viyskovozobov-yazanih-porushili-pravila-obliku-50433457.html> (дата звернення 20.11.2024).
2. Дані щодо кількості затриманих на кордоні чоловіків призовного віку у період від початку повномасштабної війни є закритою інформацією. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3877246-dani-sodo-kilkosti-zatrimanih-na-kordoni-colovikiv-prizovnogo-viku-e-zakritimi-klimenko.html> (дата звернення 20.11.2024).
3. За два роки повномасштабного вторгнення кількість людей з інвалідністю в Україні збільшилась на 300 тисяч осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3846340-v-ukraini-za-dva-roki-vijni-kilkisti-ludej-z-invalidnistu-zbilasila-na-300-tisac.html> (дата звернення 20.11.2024).

4. Скирда Т.С. Правове забезпечення військово-патріотичного виховання дітей та молоді. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2022 рік. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. Вип. 11. С. 228–232.

5. Чупрій Л. Нормативно-правове забезпечення національно-патріотичного виховання населення України як чинника національної безпеки. *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2024. № 22(35). С. 48–54.

6. Нагорна В. Національно-патріотичне виховання як складова правового статусу громадянина України (теоретико-правові аспекти). *Вісник Національної академії ДПСУ. Серія: Юридичні науки*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadrurn_2018_1_7 (дата звернення 20.11.2024).

7. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення 20.11.2024).

8. Звіт про стан виконання операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychnne_vyhovannia/Zvity/2024/%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0.pdf (дата звернення 20.11.2024).

9. Хамар У. Аналіз відношення між категоріями зміст і форма. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. № 1. С. 170–176.

10. Коротатнік І.М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади: монографія. Київ «МП Леся», 2016. 412 с.

11. Бутченко М. Російське козацтво – це гібридна терористична організація, – результати дослідження. URL: <https://sensor.net/ru/resonance/3518985> (дата звернення 20.11.2024).

12. Порядіна З.П. Вплив дезінформації під час воєнного стану на культурно-просвітницьку діяльність в Україні. *Теоретичне та практичне застосування результатів сучасної науки*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (Кременчук, 22 травня 2024 р.). Кременчук, 2024. С. 114–116.

13. Гагарін М. І. Етапи розвитку виховної системи та критерії ефективності. *Актуальні наукові дослідження у сучасному світі*. 2016. Вип. 9 (17). Ч. 4. С. 23–29.